

Morfologie

Geert Booij

1. Handboeken

Het enige standaardwerk op het terrein van de morfologie van het Nederlands is het *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*, geschreven door twee Nederlandse fonologen (!), Wim de Haas en Mieke Trommelen (De Haas en Trommelen 1993). Er kleven aan dit boek echter wel een aantal tekortkomingen. In de eerste plaats wordt alleen woordvorming behandeld, en flexie blijft dus buiten beschouwing. In de tweede plaats is bij het schrijven van dit boek, een project van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, geen gebruik gemaakt van de rijke corpora van dat instituut, maar alleen van bestaande woordenboeken. Een derde tekortkoming van dit boek is dat het in de hoofdttekst een opsomming van feiten geeft, en in de voetnoten dan naar de desbetreffende vakliteratuur verwijst, maar dat er vrijwel nooit een verband tussen die twee wordt gelegd. Het boek mist dus een adequate vorm van beschouwelijkheid. Tenslotte: ook informatie over geografische en sociale variatie ontbreekt. Kortom, dit boek is wel een nuttig naslagwerk, maar niet echt het standaardwerk dat veel Neerlandici graag hadden willen hebben.

Een tweede bron van informatie voor morfologen is de 2e druk van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Haeseryn et al. 1997). Hier komt wel flexie aan de orde, op een betrouwbare manier, al zou de analyse op veel punten wel beter kunnen.

Voor diachrone informatie over het Nederlands bestaat er geen standaardwerk. Men vindt er veel over in *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands* (Van

Loey 1964), in Van Bree (1996²), en in de ingangen voor afzonderlijke affixen in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Een boek als Van Loey (1964) is echter alleen toegankelijk voor lezers die kennis hebben van de traditionele terminologie van historisch taalkundigen. Andere belangrijke publikaties over diachrone morfologie zijn Van Marle (1978, 1984), Hüning en Van Santen (1994) en Van den Toorn (1988).

2. Inleidingen

Er bestaan op dit moment twee inleidingen in de morfologie van het Nederlands, Don et al (1994), en Booij en Van Santen (1998). Het eerste boekje is een zeer beknopte inleiding en beperkt zich tot de generatieve morfologie. Afgezien van de beknoptheid, die men als nadeel of als voordeel kan beschouwen, is een algemeen erkend bezwaar dat dit boekje een zeer beperkte en eenzijdige literatuurlijst heeft, waardoor de student niet goed op het spoor van verdere publikaties wordt gezet.

Booij en Van Santen (1998) is de 2e, uitgebreide en herziene druk van Booij en Van Santen (1995). In de tweede druk is met name het historisch perspectief toegevoegd, waardoor het boek een grotere omvang kreeg. De kenmerken van dit boek zijn dat het een breder theoretisch perspectief kiest, en met name de paradigmatische dimensie van morfologie ruim aandacht geeft. Verder geeft het uitvoerige literatuurverwijzingen zodat dit boek eigenlijk de beste bibliografische introductie is tot het vakgebied van de Nederlandse morfologie. Bij elk hoofdstuk staan oefenopgaven die de behandelde stof problematiseren of helpen te begrijpen.

3. Tijdschriften

Het belangrijkste Nederlandstalige tijdschrift dat publiceert over morfologie is *Nederlandse Taalkunde*. Er staan regelmatig morfologische bijdragen in. Dit tijdschrift

kent drie voorgangers waarin ook morfologische artikelen staan: *Forum der Letteren*, *De Nieuwe Taalgids*, en *Spektator*. Daarnaast is ook *Leuvense Bijdragen* een tijdschrift met heel wat publikaties over de morfologie. Tenslotte is er de reeks jaarboeken over morfologie met de titel *Yearbook of Morphology* die sinds 1988 verschijnen. Deze jaarboeken, onder redactie van Geert Booij en Jaap van Marle, bevatten belangrijke publicaties over de morfologie van het Nederlands. De eerste drie delen zijn uitgegeven door Foris Publications, vanaf 1990 wordt de reeks uitgegeven door Kluwer Academic Publishers in Dordrecht.

4. Monografieën en dissertaties

Een mijlpaal in de studie van de morfologie van het Nederlands is de dissertatie van H. Schultink uit 1962, *De morfologische valentie van het ongelede adjectief van het Nederlands*. In dit proefschrift, en ook in Schultink (1961), vinden we een nadere uitwerking van het concept 'morfologische productiviteit' dat ook een belangrijke rol speelde in het werk van de Leidse taalkundige Uhlenbeck, de promotor van Schultink. Een tweede belangrijk kenmerk van Schultinks boek is de nadruk op de paradigmatische dimensie van morfologie: het gaat volgens hem in de morfologie om de studie van systematische vorm-betekenis-correspondenties tussen klassen woorden. Die paradigmatische benadering is ook terug te vinden in drie andere dissertaties, Van Marle (1985) en Van Santen (1992). Van Marle analyseert vooral de systematiek in de concurrentie tussen woordvormingsprocessen, bijvoorbeeld de verschillende suffixen om vrouwelijke persoonsnamen te maken, terwijl Van Santen vooral aandacht vraagt voor de notie 'graden van produktiviteit' en de notie 'waarschijnlijk woord', naast 'bestaand woord' en 'mogelijk woord'. Hüning (1999) hanteert de paradigmatische benadering voor een analyse van het suffix *-erij*. Productiviteit staat ook centraal in de bundel van De Caluwe (1990, red.).

Kort nadat het proefschrift van Schultink verscheen, vond er echter een wending plaats in de belangstelling van de Nederlandse taalkundigen, door de introductie van de generatieve grammatica in Nederland. In de beginperiode van die stroming was er nauwelijks aandacht voor de morfologie omdat dit deeldomein ook geen rol speelde in de theoretische debatten in de Amerikaanse generatieve taalkunde. Een uitzondering wordt gevormd door de dissertatie van Jan de Vries (De Vries 1975) over de lexicale morfologie van het werkwoord, geheel in de Uhlenbeck-Schultink-traditie. Dit veranderde pas aan het begin van de jaren zeventig, toen Chomsky in zijn artikel 'Remarks on nominalization' uit 1968 de plaats van morfologie en lexicon in de grammatica opnieuw aan de orde stelde, en toen, als vervolg daarop Morris Halle, collega van Chomsky aan het Massachusetts Institute of Technology in 1973 een artikel 'Prolegomena to a theory of word formation' schreef (Halle 1973). Deze hernieuwde belangstelling voor de morfologie had ook zijn invloed op het werk van de promovendi aan het M.I.T.. In 1974 voltooide Mark Aronoff zijn dissertatie *Word Formation in Generative Grammar*; in 1976 verscheen daarvan een handelseditie (Aronoff 1976). Ook door lezingen in Nederland wist Aronoff belangstelling te wekken voor de morfologie in generatief kader. Bovendien stelde hij, anders dan de meeste Amerikaanse morfologen in de (neo-)Bloomfieldiaanse traditie, niet het morfeem, maar het woord als centrale eenheid in de morfologie, het ging om 'word-based morphology'. Op deze ideeën werd voortgeborduurd in de dissertatie van Geert Booij, *Dutch Morphology. A Study of Word Formation in Generative Grammar* (Booij 1977). Deze dissertatie, verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam, in het Engels geschreven is, weerspiegelt de toename van de internationale rol van de Nederlandse taalkunde, en ook van de Nederlandse morfologie. Booij doet in deze dissertatie een poging het gedachtengoed van Aronoff en van Jackendoff (1975) te verenigen met de morfologische inzichten uit de Schultinkiaanse traditie. Een ander thema dat in dit boek centraal staat is dat

van de interactie tussen fonologie en morfologie: welke invloed heeft de morfologische bouw van een woord op de klankvormelijke realisatie ervan?

Een tweede Engelstalige dissertatie die eveneens internationaal de aandacht trok was de dissertatie van Jack Hoeksema uit Groningen (Hoeksema 1984) waarin de analyse van samenstellende afleidingen in het theoretisch kader van de generatieve grammatica centraal staat. Hoeksema maakt daarbij gebruik van het formalisme van de categoriale grammatica. Zo behoort een deverbaal nominaliserend suffix in die benadering tot de morfemen die een werkwoord ter linkerzijde nemen om er een zelfstandig naamwoord van te maken, genoteerd als $V \setminus N$.

De meer Amerikaanse traditie in de morfologie, die morfologie primair opvat als morfeemsyntaxis, behield eveneens in Nederland zijn invloed, met name in de Utrechtse dissertaties van Don over conversie (Don 1993) en die van Ackema over samenstellingen en samen koppelingen (Ackema 1995), de laatste met de veelzeggende titel *Syntax below Zero*, die aangeeft dat de auteur morfologie en syntaxis als modules van de grammatica met vergelijkbare formele mechanismen beschouwt.

De bestudering van (graden van) productiviteit, een thema dat kenmerkend is voor de Nederlandse morfologie (zie de bundel van Al et al. (red., 1981), is sterk aanwezig in het werk van Baayen, onder meer in diens dissertatie en in een aantal artikelen (Baayen 1990, 1991, 1992a;b). In deze studies wordt productiviteit zowel vanuit corpuslinguïstisch als taalpsychologisch perspectief benaderd.

Veronderstelling van Baayen's aanpak is dat het aantal hapaxen (slechts een keer in een corpus voorkomende woorden) van een bepaald morfologisch type een goede schatter is van de productiviteit: als een proces productief is, zullen er veel hapaxen voorkomen, terwijl bij een procédé dat niet meer wordt gebruikt het aantal hapaxen nul zal zijn.

Naast dissertaties met een meer generatieve oriëntatie zijn er ook dissertaties van

functionele en beschrijvende snit. De dissertatie van De Caluwe handelt over composita (De Caluwe 1991), en die van de eveneens Belgische morfoloog Priscilla Heynderickx over relationele adjectieven, adjectieven dus als *echtgenotelijk* in een *echtgenotelijke ruzie*.

Een belangrijke monografie met een historisch perspectief is Hüning (1999), een dissertatie over de geschiedenis van het suffix *-erij*. De bestudering van taalcontact is ook een vorm van diachrone morfologie. Dit is te vinden in de dissertatie van Caroline Smits (Smits 1996) over de morfologische erosie van het Amerikaans Nederlands in de Amerikaanse staat Iowa.

Morfologische taalverwerving staat centraal in het werk van de Belgische morfoloog Smedts, in zijn dissertatie en in later werk (Smedts 1986). Ook Lalleman en Van Santen, twee Leidse *Neerlandicae*, houden zich bezig met morfologische taalverwerving (b.v. Van Santen en Lalleman 1994).

5. Discussiepunten

De theoretische debatten in de morfologie cirkelen om een aantal kwesties. Een eerste belangrijk punt is het verschil tussen syntagmatische en paradigmatische morfologie. Syntagmatische benaderingen gaan uit van morfologie als morfeemsyntaxis, als syntaxis beneden het woordniveau. Vandaar ook dat het begrip 'morfologische regel' in die benaderingen centraal staat. In de paradigmatische morfologie daarentegen wordt morfologie primair gezien als de studie van (de uitbreiding van) de systematische vorm-betekenisrespondenties tussen de al bestaande gelede woorden van een taal. In een radicaal paradigmatische benadering zoals die van Hüning (1999) wordt geen onderscheid meer gemaakt tussen regels en analogie: woordvorming is altijd het uitbreiden van een patroon dat in de bestaande gelede

woorden van de taal herkenbaar is. Er zijn ook tussenposities, waarin men wel aanneemt dat bestaande gelede woorden primair zijn om morfologische regelmaat te ontdekken, maar dat bepaalde patronen zo produktief worden dat ze de status van regel krijgen. Dit is bijvoorbeeld het standpunt in Booij & Van Santen (1998).

Een tweede discussiepunt dat terugkeert is de aard van de notie 'productiviteit'. Moet men spreken van 'graden van productiviteit', of is dat geen relevante notie binnen de analyse van het taalvermogen: het gaat immers in de morfologie niet om bestaande, maar om mogelijke woorden? Volgens Van Santen (1992) is een derde categorie woorden ook relevant: de verzameling van waarschijnlijke woorden.

Morfologen die vooral het regelaspect van morfologie benadrukken zijn ook geïnteresseerd in het debat met syntactici: in hoeverre kunnen morfologische regelmatigheden ook verklaard worden met behulp van syntactische principes? Verwant hieraan is het debat over de afbakening van morfologie en syntaxis. Vooral de analyse van scheidbaar samengestelde werkwoorden (zie Booij 1990, 1998 en de daar genoemde literatuur) speelt daarbij een belangrijke rol. In de dissertatie van Neeleman over 'complex predicates' (Neeleman 1993) komt dit probleem ook aan de orde.

Een ander aspect van morfologie is tot nu toe onderbelicht gebleven: de semantische. Met name in het werk van Geeraerts en Bakema (Bakema et al. 1993, Geeraerts & Bakema 1993), maar ook in Booij (1986, 1988, 1993), De Caluwe (1992, 1994), Moerdijk (1987, 1990) en Moerdijk en Geeraerts (1983) wordt aandacht gevraagd voor de polysemie van veel morfologische categorieën. Door die polysemie wordt de 'ideale' één-op-één relatie tussen vorm en betekenis nogal aangetast, en dit brengt sommigen ertoe om vorm en betekenis in de morfologie volledig van elkaar te willen scheiden.

6. Bibliografische hulpmiddelen en verzamelbundels.

De hierboven genoemde handboeken en inleidingen, inclusief de *ANS*, zijn de beste bibliografische toegangsmiddelen. Er is ook een verzameling van oudere belangrijke artikelen over Nederlandse morfologie, geredigeerd door Booij (Booij 1979).

Verzamelbundels zijn de delen van het *Yearbook of Morphology*, hierboven al genoemd, en de jaarlijkse bundels van de Algemene Vereniging voor Taalwetenschap, die de titel dragen *Linguistics in the Netherlands*, tegenwoordig uitgegeven door de internationale uitgever John Benjamins. Er zijn nauwelijks bundels van congressen over Nederlands morfologie. Een van de uitzonderingen is de recente bundel met voordrachten van de Morfologiedagen 1996 (Hoekstra en Smits 1998).

7. Morfologen

Het aantal morfologen van het Nederlands is niet zo groot. In alfabetische volgorde vermeld ik hier een aantal namen. Deze namen zijn een goede ingang in bibliografische bestanden, bibliotheken, etc.: Baayen, Booij, De Caluwe, Geeraerts, (wijken) van Haeringen, Hoeksema, van Marle, van Santen, Sassen, Schultink, Taeldeman, van den Toorn. Morfologisch werk wordt verricht aan de meeste Nederlandse en Belgische universiteiten. Van bepaalde centra van morfologisch onderzoek is echter nauwelijks sprake: bij de meeste afdelingen Nederlandse taalkunde en Algemene Taalwetenschap wordt wel iets aan morfologie gedaan. Daarnaast speelt de taalpsychologische dimensie van morfologie een belangrijke rol in het onderzoek aan het Max Planck-Institut für Psycholinguistik te Nijmegen, waarbij Baayen een leidende rol speelt, samen met Schreuder. Onderzoek naar de morfologie van dialecten vindt vooral plaats aan het Meertens-Instituut van de KNAW in Amsterdam, en aan het Seminarie voor Nederlandse Taalkunde van de

Rijksuniversiteit Gent.

Bibliografie

Ackema, P. (1995): *Syntax below zero*. Utrecht: LEd/OTS.

Al, B.P.F., A. van Santen & H. Schultink (red.) (1981): *Productiviteit in de morfologie*. Muiderberg: Coutinho.

Aronoff, M. (1976): *Word formation in generative grammar*. Cambridge Mass.: MIT Press.

Baayen, R.H. (1990): Corpusgebaseerd onderzoek naar morfologische productiviteit. *Spektator* 19, 214-233.

Baayen, H. (1991): Quantitative aspects of morphological productivity. *Yearbook of Morphology* 1991, 109-150.

Baayen, H. (1992a): On frequency, transparency and productivity. *Yearbook of Morphology* 1992, 181-208.

Baayen, H. (1992b): Taalsystematiek, taalgebruik, semantiek en productiviteit. *FdL* 33, 214-224.

Bakema, P., P. Defour & D. Geeraerts (1993): De semantische structuur van het diminutief. *Forum der Letteren* 34, 121-137.

Booij, G.E. (1977): *Dutch morphology. A study of word formation in generative grammar*. Dordrecht: Foris [dissertatie Universiteit van Amsterdam].

Booij, G.E. (1986): Form and meaning in morphology: the case of Dutch "agent" nouns. *Linguistics* 24, 503-518.

Booij, G. E. (1988): 'Polysemie en polyfunctionaliteit bij denominale woordvorming'. *Spektator* 17, 268-276.

Booij, G. E. (1990): The boundary between morphology and syntax: separable complex verbs in Dutch'. *Yearbook of Morphology* 1990, 54-64.

- Booij, G. E. (1993): Morfologie en lexicale semantiek. In: A. van der Veen (red.), *Jaarboek van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie*, 51-68.
- Booij, G.E. (1998): Samenkoppelingen en grammaticalisatie. In: E. Hoekstra & C. Smits (red.), 6-20
- Booij, G.E. (red.) (1979): *Morfologie van het Nederlands*. Amsterdam: Huis aan de drie grachten.
- Booij, G. E. en A. van Santen (1998): *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2e geheel herziene druk [1995]
- Bree, C. van 1996². *Historische taalkunde*. Leuven/Amersfoort: Acco [1990¹].
- Caluwe, J. de (1991): *Nederlandse nominale composita in functionalistisch perspectief*. 's Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Caluwe, J. de (1992): 'Deverbaal -er als polyseem suffix'. *Sp* 21, 137-148.
- Caluwe, J. de (1994): 'Open versus gesloten semantiek van woordvormingsregels'. *Sp* 23, 240-247.
- Caluwe, J. de (red.) (1990): *Betekenis en produktiviteit*. Gent: Seminarie voor Duitse Taalkunde (Studia Germanica Gandensia 10).
- Don, J. (1993): *Morphological conversion*. Utrecht: LEd/OTS. [dissertatie Universiteit van Utrecht]
- Geeraerts, D. en P. Bakema (1993): De prismatische semantiek van idiomemen en composita. *Leuvense Bijdragen* 82, 185-226.
- Haas, W. de & M. Trommelen (1993): *Morfologisch handboek van het Nederlands*. 's-Gravenhage: SDU.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997²): *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff/Deurne: Wolters Plantyn [1984¹].
- Halle, M. (1973): Prolegomena to a theory of word formation. *Linguistic Inquiry* 4, 3-16.

- Heynderickx, P. (1994): *Relationele adjectieven in het Nederlands*. [Dissertatie Rijksuniversiteit Gent].
- Hoeksema, J. (1984): *Categorial morphology*. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen. [gepubliceerd door Garland Press, New York 1988]
- Hoekstra, E. en C. Smits (red.) (1998) *Morfologiedagen 1996*. Amsterdam: Meertens Instituut.
- Hüning, M. (1999): *Woordensmederij. De geschiedenis van het suffix -erij*. Den Haag: HAG.
- Hüning, M. & A. van Santen (1994): Produktiviteitsveranderingen, de adjectieven op *-lijk* en *-baar*. *Leuvense Bijdragen* 83, 1-29.
- Jackendoff, R. S. (1985): Semantic and morphological regularities in the lexicon. *Language* 51, 639-671.
- Loey, A. van (1964): *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen: Thieme.
- Marle, J. van (1978a): De taken van het lexicon. *Forum der Letteren* 19, 7-19.
- Marle, J. van (1978b): Veranderingen in woordstructuur. In: Koefoed & Van Marle (red.), 127-176.
- Marle, J. van (1984): Morfologische veranderingen in breder perspectief. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 100, 131-153.
- Marle, J. van (1985): *On the Paradigmatic Dimension of Morphological Creativity*. Dordrecht: Foris [dissertatie Universiteit van Utrecht].
- Moerdijk, A. (1987) Lexicale semantiek en compositavorming. *Forum der Letteren* 28, 194-213.
- Moerdijk, A. (1990): Metonymie uit een ander vaatje. In: *Traditie en progressie. Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres, 's-Gravenhage*, 111-122.
- Moerdijk, A. & D. Geeraerts (1983): Lexicale semantiek en morfologische betekenisbeschrijving. *De Nieuwe Taalgids* 76, 517-531.

- Neeleman, A. (1993): *Complex predicates*. Utrecht: LEd/OTS [dissertatie Universiteit van Utrecht].
- Santen, A. van (1992): *Productiviteit in taal en taalgebruik*. Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden.
- Santen, A. van en J. Lalleman (1994): Gaat zwak anders dan sterk? Over de productie van Nederlandse regelmatige en onregelmatige verleden-tijdsvormen. *Forum der Letteren* 35, 1-22.
- Schultink, H. (1961): Productiviteit als morfologisch fenomeen. *Forum der Letteren* 2, 110-125.
- Schultink, H. (1962): *De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands*. Den Haag: Van Goor Zonen [Herdruk Utrecht 1980: Hes Publishers].
- Smedts, W. (1986): *De beheersing van de woordvorming. Een sociolinguïstisch onderzoek bij Vlaamse dertienjarigen*. Leuven: Universitaire Pers.
- Smits, C. (1996): *Disintegration of inflection. The case of Iowa Dutch*. The Hague: Holland Academic Graphics (HIL dissertation series, 22).
- Toorn, M. C. van den (1988): De persoonsnaamvormende suffixen *-er* en *-aar* in historisch perspectief. *Gramma* 12, 101-115.
- Vries, J.W. de (1975): *Lexicale morfologie van het werkwoord in modern Nederlands*. Leiden: Universitaire Pers Leiden.